

การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา*

An Analysis of the Role of Phikkhunis in Buddhism

วไลเฒ่า เพ็งวิภาศ, สุวิน ทองปั้น และจรัส ลีกา

Phonphao Phengwiphat, Suwin Thongpan and Jaras Leeka

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, KhonKaen Campus, Thailand

Corresponding Author, E-mail: jarasleeka@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาภูมิหลังของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา 2) เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา 3) เพื่อศึกษาการวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยเก็บข้อมูลชั้นปฐมภูมิ จากพระไตรปิฎกภาษาไทย และเอกสารทุติยภูมิ จากเอกสาร บทความทางวิชาการ หนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนาตามหลักอุปนัยวิธี

ผลการวิจัยพบว่า

1. สังคมอินเดียโบราณได้กีดกันสตรีและปฏิเสธการเข้ามาบวชในศาสนาเพราะค่านิยมของสังคม และจารีตประเพณี แต่พระพุทธเจ้ายอมรับให้สตรีเข้ามาบวชในพุทธศาสนาได้จากทุกชั้นวรรณะ โดยไม่มีข้อจำกัด จนทำให้เกิดภิกษุณีรูปแรกคือ พระประชาบดี โคตรมีเถรี ขึ้นในพระพุทธศาสนาโดยการทูลขออนุญาตของพระอานนท์หลังจากที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วได้ 5 พรรษา จากนั้นได้มีภิกษุณีอุปสมบทในพุทธศาสนาอีกจำนวนมาก

2. บทบาทของภิกษุณี มี 5 ด้าน ประกอบด้วย 1) บทบาทด้านการเผยแผ่คำสอนพระพุทธศาสนา มีภิกษุณี จำนวน 3 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย คือ (1) พระรูปนันทาเถรี (2) พระธรรมทินนาเถรี (3) พระภัททากัจจนาเถรี 2) บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ มีภิกษุณี จำนวน 2 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย (1) พระภัททาภคยาเถรี (2) พระสังคัลมาตาเถรี 3) บทบาทด้านการปกครอง มีภิกษุณี จำนวน 3 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย (1) พระนางมหาปชาบดีโคตมี (2) พระปฐาจารย์เถรี (3) พระสกุลาเถรี 4) บทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม มีภิกษุณี จำนวน 4 รูป

*ได้รับบทความ: 18 พฤษภาคม 2561; ตอบรับตีพิมพ์: 19 ธันวาคม 2561

Received: May 18, 2561; Accepted: December 19, 2018

ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย (1) พระเขมาเถรี (2) พระอุบลวรรณาเถรี (3) พระโสณาเถรี (4) พระภัททกาปิลาณีเถรี (5) บทบาทด้านสาธารณสงเคราะห์ มีภิกษุณี จำนวน 2 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย (1) พระกัสาโคตรมีเถรี (2) พระสังคาลมาตาเถรี

3. ภิกษุณีสงฆ์ได้ทำบทบาทใน 5 ด้าน ในฐานะเป็นพุทธบริษัทด้วยการนำคำสอนไปบูรณาการในการสอนให้เข้ากับยุคสมัยยุคประสงค์ เพื่อสร้างสังคมให้ดีขึ้น มีการจัดการศึกษาแบบให้เปล่าเพื่อให้ทุกคนได้เข้าถึงการศึกษาโดยไม่มีการแบ่งชนชั้น และใช้หลักธรรมวินัยเป็นเครื่องมือในการปกครองเคารพในระบบคุณธรรมและระดับอาวุโส ทั้งนี้ยังมีการสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงามในการเคารพสิทธิส่วนบุคคล มีกตัญญูต่อบรรพบุรุษ รวมถึงการสร้างสาธารณูปโภคเพื่อเป็นประโยชน์แก่สังคม สรุปได้ว่า บทบาทที่ภิกษุณีได้แสดงออกมาใน 5 ด้านนั้น เป็นประโยชน์เกื้อกูลในการขัดเกลาจิตใจของคนให้ดีขึ้นและเป็นประโยชน์เกื้อกูลด้วยการสร้างความสงบสุขต่อสังคมโลก

คำสำคัญ: บทบาท; ภิกษุณี; พระพุทธศาสนา

Abstract

The aims of this research were: 1) to study the background of Bhikkhunī (female monks) in Buddhism; 2) to study their roles in Buddhism; 3) to study the analysis of their roles in Buddhism. This study employed the method in Documentary Research in collecting the primary data from the Thai Tipiṭaka and secondary data from documents, academic papers, books, texts and relevant research. The data then were analyzed emphasizing on the research objectives by the deductive method.

The research results were as follows:

1. Ancient Indian societies have deprived women of their religion and denied their religious affiliation because of the values of society and customs. However, the Buddha admits women to be ordained in Buddhism from every caste without restrictions. The first nun was born Maha Pajāpati Gotamī, who was raised in Buddhism by requesting the permission of Ananda after five years enlightenment of the Buddha. Then there was a number of Buddhist female Bhikkhu ordination.

2. There are five aspects of the female roles: 1) propagation of Buddhist teachings, those who played an important role included Rupanundatherī, Dhammadinnātherī, Bhaddākuccānātherī; 2) education contribution: Bhaddākundaḷakesātherī, Siṅgalamātātherī;

3) governance: Maha Pajāpati Gotamī, Paṭācārātherī, Sakulātherī; 4) culture preservation: Khemātherī, Ubonvannātherī, Soṇātherī, Bhaddakāpilānītherī; 5) public assistance: Kīśāgotamītherī and Sīnālamātātherī.

3. Bhikkhunī Sangha has played a leading role in five aspects as a Buddhist community in integrating the Buddhist doctrines into each era, aiming to create a good society. There was a free education system so that without any social class, everyone can access education. The discipline is a tool of governance, respect for morality and seniority. It also has a good culture of respect for personal rights and the gratitude to the ancestors. In conclusion, the role played by the Bhikkhunī in five aspects is of great benefit to the refinement of the minds of the people and to the benefit of the society by creating peace in the world society.

Keywords: Roles; Bhikkhunī (Female Monks); Buddhism

1. บทนำ

ภิกษุณีมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท 4 ในครั้งพุทธกาลภิกษุณีได้ปฏิบัติศาสนกิจดังภิกษุทั่วไป มีการบรรลพพระอรหันต์และเป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ ตามปรากฏเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ การเข้าสู่เพศบรรพชิตคือการอุปสมบทเป็นภิกษุณีของพุทธบริษัท หรือการเข้าสู่สังฆมสงฆ์ในพระพุทธศาสนา โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อประพัตติพรหมจรรย์กระทำที่สุดแห่งทุกขนั้น เป็นการปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ มีความสำคัญในฐานะการเข้าสู่ภิกษุภาวะ และภิกษุณีภาวะ เป็นการประพัตติตามธรรมวินัยเข้าสู่สังฆมบรรพชิต มีเพศต่างจากคฤหัสถ์เป็นอุตมเพศที่เอื้ออำนวยต่อการบำเพ็ญสมณธรรมได้อย่างมีความสะดวก การบวชย่อมได้รับการเคารพบูชาทั้งสักการะและสัมนานะจากสังฆม ทุกระดับชั้นและเป็นเนืองนาบุญของชาวโลกในพระพุทธศาสนา

ถือว่าการบวชเป็นการละเว้นความชั่ว กระทำคุณงามความดีและบำเพ็ญจิตของตนให้ผ่องใส เป็นบุญกุศล ประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและแก่สังคมทั้งในชาตินี้และชาติหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนา ในสังคมถือว่าการบวชในพระศาสนาเป็นการทดแทนพระคุณของบิดามารดา อาณิสสของการบวชเชื่อกันว่าแม้มารดา บิดา ที่ตายแล้วตนภรรยาก็สามารถช่วยให้ขึ้นจากนรกยกขึ้นไปสู่สวรรค์ได้ ในชั้นแรกพระพุทธเจ้าทรงบวชกุลบุตรด้วยพระองค์เองต่อมาทรงประทานการบวชให้เป็นศาสนกิจของสงฆ์ การบวชหรือการอุปสมบท จึงเป็นสังฆกรรมของพระสงฆ์โดยตรงประวัติของภิกษุณีในพระพุทธศาสนาจากที่พระพุทธองค์ทรงประกาศหลักธรรมให้แพร่หลายออกไปแล้ว ก่อให้เกิดพุทธบริษัทจำนวนมากมายที่มีความศรัทธาในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ในจำนวนพุทธบริษัทนั้นได้มีสตรี

จำนวนหนึ่งได้มาอุปสมบทเป็นภิกษุณีทำให้เกิดบริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกอุบาสิกา มีความประพฤติดี เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ (Tipitaka 11/72/88)

สตรีที่ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้วยังได้รับการยอมรับจากสังคม และได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ จะเห็นได้จากที่พระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งภิกษุณีในตำแหน่งเอตทัคคะ คือ เป็นผู้เยี่ยมในด้านต่างๆ มีพระมหาปชาบดีโคต มีภิกษุณีมีนามเดิมว่า “ปชาบดี” เกิดในวรรณะกษัตริย์เชื้อสายศากยะ ตระกูลโกถิยวงศ์ เมืองเทวทหะเป็นธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางกาญจนามีพระเชษฐภคินี (พี่ชาย) และพระเชษฐภคินี (พี่สาว) ร่วมสายโลหิต คือ พระเจ้าสุปปพุทธเจ้าชายทัณฑปาณี และพระนางสิริมหามายาพุทธมารดาเป็นพระน้าของเจ้าชายสิทธัตถะ เป็นต้น พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแก่มาคูคามหรือสตรีเช่นเดียวกับพระภิกษุ ซึ่งการอุปสมบทเป็นภิกษุณีนั่น ดำเนินต่อมาจนตลอดสมัยแห่งพระชนม์ชีพของพระพุทธองค์ ทำให้พระพุทธศาสนา ประกอบด้วย บริษัท 4 คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ภิกษุณีเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้ศาสนาครบสมบูรณ์ในพระพุทธศาสนา และให้มีความเคารพยำเกรงซึ่งกันและกันเป็นเหตุปัจจัยทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน (Tipitaka 22/311/350)

อย่างไรก็ตาม ภายหลังที่เจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว สังคมอินเดียได้รับการปฏิรูปสถานะของสตรีให้มีความความเสมอภาคเท่าเทียมบุรุษ เพราะถือว่า สตรีมี

ศักยภาพทางด้านสติปัญญา ที่จะบรรลุธรรมเหมือนกับบุรุษ ความละคนอยู่กับการกระทำของตนเองเป็นสำคัญมีพุทธพจน์ ที่แสดงให้เห็นปรากฏว่า กษัตริย์เป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่ชนแต่ท่านผู้ถึงพร้อมด้วย วิชา ความรู้ จรรยา ความประพฤติผู้นั้นเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในเทวดาและมนุษย์ (Tipitaka 11/72/88)

ครั้นภายหลังพุทธปรินิพพานเป็นเวลา 300 ปี ภิกษุณีก็ยังมีบทบาทในสังคมปรากฏในพระไตรปิฎก แต่หลังจากมีการสังคายนาครั้งที่ 3-4 แล้วในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่น ประเทศศรีลังกา ประเทศพม่าและประเทศไทย เป็นต้น ไม่ปรากฏชัดเจนในหลักฐานว่ามีมาตุคามแสดงบทบาทสืบทอดในการออกบวชเป็นภิกษุณีอย่างกุลบุตรออกบวชเป็นภิกษุ ซึ่งไม่ทราบเป็นเพราะสาเหตุอะไร แต่ในทางพระพุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน เช่น ในประเทศจีน ประเทศไต้หวัน ประเทศเกาหลี ประเทศเวียดนาม และประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น ยังปรากฏว่ามีมาตุคามออกบวชเป็นภิกษุณีอย่างสม่ำเสมอ ปัจจุบันเป็นยุคโลกาภิวัตน์ กระแสการเรียกร้องสิทธิมนุษยชนและการเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรีนิยมหรือสิทธิสตรีได้มีพลังผลักดัน การเรียกร้องสิทธิสตรีแพร่ไปสู่สังคมต่างๆ ในโลกอย่างต่อเนื่อง ในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมพุทธศาสนิกชน นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่สืบทอดมาจากประเทศศรีลังกา ได้มีการวิพากษ์วิจารณ์เรื่องภิกษุณีและสิทธิสตรีในทางศาสนามากขึ้นตามลำดับ มาตุคามแสดงเจตนารมณ์จะออกบวชเป็นจำนวนมาก โดยมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิในการบวชเป็นภิกษุณีมาก

ยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็เกิดการโต้เถียงกันในเรื่องการสืบต่อของภิกษุณีสงฆ์ คือ การบวชเป็นภิกษุณีว่ายังทำได้บ้าง ว่าทำไม่ได้แล้วบ้างต่างฝ่ายต่างอ้างเหตุผลทั้งเป็นเหตุผลที่เป็นหลักการทางธรรมวินัย และเหตุผลทางสังคมที่มาจากแนวคิดเรื่อง สิทธิสตรีในทางศาสนาบ้าง สตรีเสรีบ้าง สิทธิมนุษยชนบ้างอ้างสิทธิในรัฐธรรมนูญการปกครองแห่งราชอาณาจักรไทยบ้าง สนับสนุนทัศนะฝ่ายตน บางฝ่ายก็ยกธรรมวินัยที่ปรากฏในพระไตรปิฎกขึ้นอ้างสนับสนุนความเห็นของฝ่ายตน จนกลายเป็นกรณี “ภิกษุณีพิพาท” เป็นเรื่องใหญ่ที่สังคมไทยและสถาบันสงฆ์ยังหาข้อยุติไม่ได้ขณะนี้ แต่ที่น่าศึกษาคือ มีการกล่าวถึงพระบรมศาสดาของตนว่าไม่สนับสนุนสตรีให้เท่าเทียมกับบุรุษ ไม่พอพระทัยให้สิทธิแก่สตรี เพื่อออกบวชในธรรมวินัยของพระองค์ ประทานเงื่อนไขเพื่อจำกัดภิกษุสงฆ์หน้าตั้งแต่แรกบ้าง และวิจารณ์เชิงตำหนิพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายเถรวาททั้งในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งพระสงฆ์ไทยว่าไม่เพียงแต่มีจิตใจคับแคบไม่สนับสนุนสิทธิสตรีเพื่อให้อุปสมบทเป็นภิกษุณีเท่านั้นแล้วยังขัดขวางสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคในการออกบวชเป็นภิกษุณีของสตรีอีกด้วย เป็นต้น

ท่ามกลางกระแสการแสดงความเห็นและเหตุผลที่แตกต่างกันนั้น ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย ได้ยึดถือพระไตรปิฎก ว่าการอุปสมบทภิกษุณีในปัจจุบันว่าไม่สามารถจะทำได้ เนื่องจากภิกษุณีสงฆ์สูญสิ้นไปแล้ว ในการบวชพระภิกษุณีให้ถูกต้องนั้น จะต้องบวชด้วยภิกษุณีสงฆ์ก่อนแล้ว จึงมีภิกษุสงฆ์รับรอง แต่ปัจจุบันภิกษุณีสงฆ์ขาดสูญสิ้นไปแล้ว สำหรับเหตุผลของฝ่ายที่สนับสนุนให้มีการบวชภิกษุณีขึ้น

ในสังคมไทยได้ชี้ให้เห็นตัวอย่างของภิกษุณีสงฆ์ประเทศศรีลังกา ซึ่งได้ปรับการอุปสมบทโดยภิกษุณีสงฆ์และภิกษุสงฆ์ฝ่ายมหายานที่ประเทศไต้หวันว่า ขั้นตอนต่างๆ เป็นไปอย่างถูกต้องตามกระบวนการบวชภิกษุณี ตั้งแต่ขั้นเป็นสามเณรสิกขมานา ซึ่งเป็นการสืบต่อภิกษุณีสงฆ์ในปัจจุบัน ปัญหาการอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้หรือไม่ได้ในสังคมไทยเป็น “เรื่องร้อน” ที่เริ่มปะทุขึ้นแล้ว ในระยะนี้และได้มีการเคลื่อนไหวด้วยการณรงค์ทางสื่อมวลชน มีการบรรยายอภิปราย การวิพากษ์วิจารณ์ และเรียกร้องขึ้นโดยอ้างสิทธิทางกฎหมายผ่านสถาบันการเมืองและผ่านทางสถาบันสงฆ์รวมทั้งสถาบันการศึกษา เป็นต้น เพื่อหาแนวร่วมสนับสนุนอยู่เสมอ ปรากฏการณ์นี้นับแต่จะรุนแรงจนกลายเป็นข้อพิพาทข้อถกเถียงและเป็นปัญหาทางสังคมสงฆ์ของพุทธศาสนิกเถรวาทไทย จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาคำตอบหรือมาตรการจากแหล่งความรู้ที่เชื่อถือได้ พัฒนาการของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา การที่จะเข้าใจและเห็นปัญหาเกี่ยวกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและสามารถหาทางที่จะแก้ไขอันเหมาะสมสอดคล้องกับธรรมวินัยนั้น เราจะพิจารณากันถึง 2 ปัญหา คือ ปัญหาในเชิงประวัติศาสตร์ การสืบต่อของภิกษุณีและปัญหาทางธรรมวินัยหรือพุทธบัญญัติ มีการอุปสมบทและพัฒนาการของภิกษุณี ปัญหาทั้ง 2 นี้มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันและสัมพันธ์กัน การศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษาพัฒนาการของภิกษุณีในพระพุทธศาสนา คือการอุปสมบทภิกษุณี การสืบต่อภิกษุณีสงฆ์ ลักษณะและบทบาททางภิกษุณีในสมัยต่างๆ ในเชิงประวัติศาสตร์และ

การที่จะให้เข้าใจสภาพการณ์ของภิกษุณีในพระพุทธรศาสนา รวมทั้งการที่พระพุทธรองค์ทรงวางเงื่อนไขการอุปสมบทภิกษุณีและยับยั้งที่จะให้มีภิกษุณีขึ้นในธรรมวินัยนั้น ว่ามีเหตุผลและวัตถุประสงค์อย่างไร

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการทำวิจัยเรื่องการวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพุทธรศาสนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสารยึดพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นเอกสารปฐมภูมิเพราะเป็นคัมภีร์ที่บันทึกเรื่องราวของภิกษุณี เพื่อให้ทราบถึงบทบาทและความเป็นมาของภิกษุณีและเรื่องเกี่ยวข้องกับภิกษุณีที่กระจัดกระจายอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา จารึก และจดหมายเหตุต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่ทั้งในสมัยพุทธรกาลและหลังพุทธรกาล และศึกษาพัฒนาการของภิกษุสงฆ์ในเชิงประวัติศาสตร์พุทธรศาสนา ทั้งในฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายานตั้งแต่พระพุทธรศาสนา รวมทั้งเสนอบทบาทของภิกษุณีสงฆ์ที่เป็นประโยชน์แก่อุศลแก่สังคมโลก

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิหลังของภิกษุณีในพระพุทธรศาสนา
2. เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุณีในพระพุทธรศาสนา
3. เพื่อศึกษาการวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธรศาสนา

3. วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการเก็บข้อมูล

จากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) จากคัมภีร์ของพระพุทธรศาสนา และข้อมูลเอกสารทุติยภูมิ (Secondary) อาศัยข้อมูลจากงานเขียนของนักคิดและนักวิชาการทางพระพุทธรศาสนา ขั้นตอนการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยดำเนินการ 4 ขั้นตอนด้วยกัน กล่าว คือ

1. ศึกษาค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์หลักคือ พระไตรปิฎก คัมภีร์รองคือ อรรถกถา และผลงานการศึกษาค้นคว้าที่ท่านผู้รู้เรียบเรียงไว้ทั้งภาษาอังกฤษและภาษาไทยทั้งนี้จะได้ข้อมูลมากที่สุดเท่าที่จะมากได้
2. ศึกษาค้นคว้า เอกสารสำคัญในประเทศที่เกี่ยวข้องกับเรื่องภิกษุณีโดยตรง คือ ประเทศศรีลังกา จีน ไต้หวัน เกาหลี ญี่ปุ่น เวียดนามและประเทศไทย
3. การวิเคราะห์ข้อมูล (Analysis) ใช้วิธีการพรรณนาตามหลักอุปนัยวิธี โดยยึดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นแนว
4. สรุป อภิปรายผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ (Presentation)

4. สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพระพุทธรศาสนา ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก และเอกสารชั้นทุติยภูมิจาก เอกสารวิชาการตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์สังเคราะห์ตามหลักอุปนัยวิธี จึงสรุปประเด็นวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

1. สังคมอินเดียโบราณได้กีดกันสตรีและปฏิเสธการเข้ามาบวชในศาสนาเพราะค่านิยมของ

สังคมและจารีตประเพณี แต่พระพุทธเจ้ายอมรับให้สตรีเข้ามาบวชในพุทธศาสนาได้จากทุกชั้นวรรณะ โดยไม่มีข้อจำกัด จนทำให้เกิดภิกษุณีรูปแรกคือ พระประสาธติโคตรมีเถรี ในพระพุทธศาสนา โดยการทูลขออนุญาตของพระอานนท์ หลังจากที่พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วได้ 5 พรรษา จากนั้นได้มีภิกษุณีอุปสมบทในพุทธศาสนาอีกจำนวนมาก

2. บทบาทของภิกษุณีสงฆ์ในแต่ละประเทศให้เป็นประโยชน์แก่อุทิศแก่สังคมโลกอย่างเด่นชัดจนถึงปัจจุบัน โดยสรุปแล้วบทบาทของภิกษุณีจากการที่ผู้วิจัยได้ทำการทบทวนเอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจึงได้สังเคราะห์บทบาทที่เด่นชัดของภิกษุณี 5 ด้าน ประกอบด้วย

- 1) บทบาทด้านการเผยแผ่คำสอนพระพุทธศาสนา มีภิกษุณี จำนวน 3 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย คือ พระรูปนันทาเถรี พระธรรมทินนาเถรี และพระภัททาภิกขุณี 2) บทบาทด้านการศึกษาสงเคราะห์ มีภิกษุณี จำนวน 2 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย พระภัททาภิกขุณี และพระสังฆคามาตาเถรี 3) บทบาทด้านการปกครอง มีภิกษุณี จำนวน 3 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระปฐาจารย์เถรี และพระสกุณาเถรี 4) บทบาทด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม มีภิกษุณี จำนวน 4 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วย พระเขมาเถรีพระอุบลวรรณาเถรี พระโสณเถรี และพระภัททาปิลาณีเถรี 5) บทบาทด้านสาธารณสงเคราะห์ มีภิกษุณี จำนวน 2 รูป ที่มีบทบาทโดดเด่น ประกอบด้วยพระกิสสาโคตรมีเถรี และพระสังฆคามาตาเถรี

3. ภิกษุณีสงฆ์ได้ทำบทบาทใน 5 ด้าน ในฐานะเป็นพุทธบริษัท ด้วยการนำคำสอนไปบูรณาการในการสอนให้เข้ากับยุคสมัยจุดประสงค์เพื่อสร้างสังคมให้ดีขึ้น มีการจัดการศึกษาแบบให้เปล่าเพื่อให้ทุกคนได้เข้าถึงการศึกษาโดยไม่มีการแบ่งชนชั้น และใช้หลักธรรมวินัยเป็นเครื่องมือในการปกครองเคารพในระบบคุณธรรมและระดับอาวุโส ทั้งนี้ยังมีการสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงามในการเคารพสิทธิส่วนบุคคลมีกตัญญูต่อบรรพบุรุษรวมถึงการสร้างสาธารณูปโภคเพื่อเป็นประโยชน์แก่สังคม สรุปได้ว่า บทบาทที่ภิกษุณีได้แสดงออกมาใน 5 ด้านนั้น เป็นประโยชน์แก่อุทิศในการขัดเกลาจิตใจของคนให้ดีขึ้นและเป็นประโยชน์แก่อุทิศด้วยการสร้างความสงบสุขต่อสังคมโลก

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ข้อมูลงานวิจัยเรื่องการวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพุทธศาสนา เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ผู้วิจัยได้พบประเด็นที่น่าสนใจจึงนำประเด็นที่พบเหล่านั้นมาเพื่ออภิปรายผลดังนี้

1. บทบาทของภิกษุณีได้ขาดกล่าวถึงหลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน เพราะในพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธองค์ ไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงภิกษุณีสงฆ์ว่ามีบทบาทในการช่วยขวนขวายในกิจใดๆ เลย รวมทั้งในการประชุมทำสังคายนาครั้งที่ 1 และทุกๆ ทุกครั้งก็ไม่ปรากฏว่ามีภิกษุณีสงฆ์ได้มีบทบาทเกี่ยวข้องในกิจอันเหมาะสมใดๆ เช่นกันการไม่ให้ความสำคัญต่อภิกษุณีสงฆ์ในครั้งนี้หลัง

พุทธกาลสังคมอินเดียในสมัยหลังพุทธกาลคงกลับมามีค่านิยมในค่านิยมของวรรณพราหมณ์ ซึ่งเห็นว่าสตรีคือเพศที่ไม่บริสุทธิ์และไม่เห็นด้วยกับการที่พระอานนท์เป็นผู้ชวนชวายเป็นการขออนุญาตให้พระพุทธรูปอนุญาตให้สตรีอุปสมบทในพระพุทธศาสนาเป็นทุนเดิม ซึ่งสอดคล้องกับ Bannaraji (1996) ได้เขียนบทความในวารสารพุทธจักรเรื่อง ภิกษุณีหายไปไหน สรุปได้ว่าแนวความคิดสตรีในพุทธปรัชญาได้เกิดขึ้นจากอุดมการณ์ของคนในสังคมในปัจจุบันที่ต้องการสิทธิ และกำลังเรียกร้องหาความยุติธรรม สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคระหว่างประเทศ แม้เวลาจะผ่านไปแล้วยังเป็นสิบๆ ศตวรรษ แต่แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา โดยหลักใหญ่ๆ นั้นไม่ขัดกับกระแสของสังคมในปัจจุบัน ความคิดของพุทธปรัชญาไม่ได้มองสตรีในแง่เดียวหากแต่พิจารณาแนวความคิดของพุทธปรัชญามีต่อสตรีเป็น 3 ด้านคือ 1) ด้านทั่วไป ความเป็นหญิงและความเป็นชายตามธรรมชาติ มีความแตกต่างกันทั้งร่างกายและจิตใจ แต่จริงๆ แล้วความแตกต่างระหว่างหญิงกับชาย ไม่จำเป็นต้องหมายถึงความด้อยกว่าหรือเหนือกว่ากันเสมอไป หากเป็นความแตกต่าง ที่ต่างมีบทบาทในลักษณะที่เกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน 2) ด้านความสามารถ สตรีถือว่าเท่าเทียมและเสมอเท่ากับบุรุษโดยภูมิปัญญาคุณธรรมและความสามารถทั้งในฐานะทางสังคมก็เป็นที่ยอมรับ ในศาสนาถือว่าทั้งสตรีและบุรุษอยู่ในฐานะสูงเท่ากัน ดังจะเห็นได้จากที่พระพุทธรูปองค์จัดให้มีพุทธบริษัท 4 ฝ่ายและยกย่องให้ภิกษุณีเป็นเอกทัศคະในด้านต่างๆ เหมือนกับบุรุษ 3) ด้านพระพุทธศาสนา มีทัศนะว่า

สตรีเหนือกว่าบุรุษในบางกรณี เมื่อเปรียบเทียบในระหว่างผู้ให้กำเนิดทั้งสองคน คือ มารดาและบิดานั้นสตรีเป็นผู้มีอุปการะมากกว่า และเห็นว่ามารดาเป็นผู้กระทำกิจที่ทำได้ยากกว่า ทั้งในด้านความรัก ความผูกพันกับผู้เป็นบุตรโดยธรรมชาติ มารดาจึงเป็นผู้อุ้มบุตรพืงตอบแทนมากกว่าบิดา

2. การยอมรับในบทบาทของภิกษุณีจากการวิจัยพบว่า ภิกษุณีสงฆ์ได้มีพัฒนาการสืบเนื่องมาจากสมัยพุทธกาล มีพัฒนาการที่ถึงขั้นสูงสุดดังปรากฏในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่ได้อนุญาตให้พระธิดา 2 พระองค์ได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีคือ พระนางจารุมติพนวชนเป็นภิกษุณียุอยู่ที่ลุมพินี และพระนางสังฆมิตตามพนวชนเป็นภิกษุณีที่เมืองปาฏลิบุตร พระเจ้าอโศกทรงส่งไปเป็นพระอุปัชฌายะบวชพระนางอนุฬาภิกษุณีพร้อมด้วยข้าราชการที่เกาะลังกา และได้สิ้นพระชนม์ที่เกาะลังกา และได้รับการยอมรับในบทบาทที่ได้ทำและเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกในสมัยนั้น เช่นการได้ทำหน้าที่เป็นครูผู้สอนด้วยการเทศนาธรรมแก่ผู้สนใจจนได้พุทธบริษัทมากมาย ในการทำหน้าที่และบทบาทของภิกษุณีสงฆ์นั้นทำด้วยจิตบริสุทธิ์และเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกจริงๆ ไม่หวังลาภสักการะและอามิสสินจ้างรางวัลใดๆ เป็นเครื่องตอบแทน แต่เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่บทบาทต่างๆ ได้เทียบกับบุรุษ ซึ่งสอดคล้องกับ Krobsing (1994) ได้กล่าวไว้ในหนังสือการพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาได้ปลดปล่อยผู้นับถือจากการกดขี่ และไม่มีข้อจำกัดเรื่องชนชั้น พระพุทธเจ้าทรงยอมรับสิทธิทางจิตวิญญาณของ

สตรีในการบรรลุลหกรรม การยอมรับนี้ถือเป็นการครั้งแรกในประวัติศาสตร์ เพราะไม่เคยปรากฏมาก่อนว่า พระศาสดาในศาสนาอื่นใดจะมีใจกว้างที่จะยอมรับ เช่นพระพุทธองค์ ในพระไตรปิฎกเปรียบเทียบมหาสมุทรกับพระธรรมวินัยไว้ว่า แม่น้ำสายต่างๆ เมื่อไหลมารวมลงในมหาสมุทรย่อมทิ้งชื่อเดิมของตน มีชื่อน้ำในมหาสมุทร เช่นเดียวกับผู้เข้ามาบวชในพระธรรมวินัย ถึงจะมาจากตระกูลต่างๆ กันเมื่อเข้ามาสู่พระธรรมวินัยย่อมละชื่อเดิมของตน มีชื่อว่าพระสมณะศากยบุตรทั้งสิ้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาไม่ปิดกั้นโอกาสการศึกษาและการปฏิบัติธรรม ทุกคนเมื่อทำตัวให้พร้อมก็สามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดคืออรหัตผลได้ การยอมรับความเป็นอิสระทางจิตวิญญาณในพระพุทธศาสนาว่าเป็นการยกระดับสตรียิ่งกว่าศาสนาใดๆ ในสมัยนั้น พระพุทธศาสนาทำให้ศาสนาเป็นอิสระจากค่านิยมผิวดินของสังคมและจารีตประเพณี ยอมรับให้มีสตรีเข้ามาบวชได้จากวรรณะและอาชีพต่างๆ โดยไม่มีข้อจำกัด ทำให้ศาสนาไม่ใช่สิทธิโดยสายเลือดหรือโดยวรรณะของบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ พระพุทธศาสนาสอนถึงการหลุดพ้นด้วยการกระทำความดีด้วยตัวเอง ทำให้สตรีในพระพุทธศาสนาเป็นอิสระจากพันธะทางสังคม

3. การยอมรับในบทบาทของภิกษุณีในปัจจุบัน พบว่า ความมีอยู่ของภิกษุณีสงฆ์ในสังคมปัจจุบันแม้ว่าจะมาจากครอบครัวและสังคมที่แตกต่างกัน เมื่อได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้วล้วนแต่ได้ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมโลกอย่างมากมาย แม้ว่าในบางสังคมจะไม่ยอมรับในความมีอยู่ของภิกษุณีสงฆ์ก็ตามแต่ภิกษุณีสงฆ์ที่มีอยู่ในสังคม

ปัจจุบันก็ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทที่เขาล่าช้านั้นได้แสดงบทบาทในด้านต่างๆ เช่น ด้านการให้การศึกษาด้านการเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนา ด้านความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณและด้านการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ได้ดีและเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อสังคมโลกในเชิงประจักษ์โดยมีจำนวนผู้อุปสมบทเป็นภิกษุณีมากขึ้น และมีการขยายเครือข่ายไปในประเทศต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับ Kusarasai (1992) ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องสตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา สรุปได้ว่า สตรีกลุ่มแรกที่หันเข้ามาหาความสงบร่มเย็นในระบอบภิกษุณีสงฆ์ แม้ว่าครั้งแรกพระพุทธเจ้าจะไม่ทรงเต็มพระทัยนักที่จะประทานสิทธิให้สตรีบวช แต่ภายหลังด้วยการวิงวอนของสตรีผู้เปี่ยมไปด้วยศรัทธา ปสาทะ และด้วยการชี้แจงของพระอานนท์พระองค์จึงประทานพุทธานุญาตให้รับสตรีเข้ามาบวชได้ ซึ่งปรากฏว่าจำนวนสตรีที่เข้ามาบวชก็ทวีมากขึ้น และที่มาจากตระกูลสูงศักดิ์ก็มีอยู่ไม่น้อยที่น่าภูมิใจเห็นจะได้แก่สตรีที่เคยตกอยู่ในเงาแห่งความมืดมนของชีวิตมาก่อน เมื่อได้ลิ้มรสพระธรรมจึงเปลี่ยนใจหันเข้าหาความสว่างความสงบเย็น

6. ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในพุทธศาสนาผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจเพื่อการทำวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

1. ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

ผลการวิจัยนี้เป็นการนำเสนอถึงบทบาทของภิกษุณีที่ได้แสดงบทบาท 5 ด้าน ประกอบด้วยหน่วยงานหรือองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนควรนำ

ผลของการวิจัยไปประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการ
แสดงบทบาทของตนต่อชุมชน สังคมส่วนรวมได้

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์
ถึงความความเป็นไปได้ในความพร้อมของภิกษุณี
ในสังคมไทย

2.2 ควรทำวิจัยเรื่องการวิเคราะห์

การมีภิกษุณีเป็นประโยชน์แก่อกุลต่อสังคมไทย

2.3 ควรทำวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบ

ภิกษุณีสงฆ์หินยานและมหายาน

2.4 ควรทำวิจัยเรื่องผลกระทบต่อ

คณะสงฆ์ไทยกับการมีของภิกษุณีสงฆ์

2.5 ควรทำวิจัยเรื่องการสร้างภาพ

สมบูรณให้กับพุทธบริษัท 4

References

- Bannarujji, B. (1996). *Buddhist Bhikkhunī Sangha*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University Press.
- Krobsing, C. (1994). *The Development of Women in Buddhism*. Bangkok : Rakkaew Publishing House.
- Kusarasai, R. (1992). *Women in Buddhist Literature*. Bangkok : Rungsaeng Printing.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1996). *Tipitaka (Thai Translation) Mahachulalongkornrajavidyalaya Edition*. Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya Press.